

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Atatürk University Journal of Faculty of Letters
Sayı / Number 64, Haziran/ June 2020, 1-20

LİSÂNÜ'T TAYR'DA İDRAK FİİLLERİ

Cognitive Verbs in the Lisânü't Tayr

(Makale Geliş Tarihi: 16.07.2019 / Kabul Tarihi: 18.03.2020)

Serpil SOYDAN*

Öz

Mental fiiller, algılarımızı, duygularımızı, idraklerimizi ifade eden fiillerdir. Zihinle ilgili fiillerdir. Mental fiiller, algılama, idrak ve duygu fiilleri olmak üzere üç türe ayrılır. Bu çalışmada, mental fiillerin bir grubu olan idrak fiilleri (kognitif fiilleri) incelenmiştir. Bir süreç ve sonuç içeren, zihinsel işlem olarak ifade edilen idrak, anlamlama ve anlamlandırma çabasıdır. Düşünmek, karar vermek, anlamak, bilmek, istemek gibi kavramlar idrak sürecinde değerlendirilen kavramlardır. İdrak fiilleri, bilgiye dayalı fiiller olarak da değerlendirilir. Bu çalışmanın amacı, Çağatay Türkçesi dönemi eseri olan Lisânü't-Tayr'daki tespit edilen fiilleri, idrak fiilleri çerçevesinde değerlendirmeye çalışmak ve fiilleri etimolojik açıdan incelemektir.

Çalışmada, Çağatay Türkçesi dönemine ait Lisânü't- Tayr adlı eser taranmıştır. Lisânü't- Tayr'da kırk sekiz (48) idrak fiili tespit edilmiştir. İsim + yardımcı eylemle oluşan 37, kök hâlinde 6, yapım eki almış 1, deyimleşmiş 2, 1 kurallı birleşik fiil tespit edilmiştir.

---

* Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Associate Professor, Niğde Ömer Halisdemir University Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, srp_syd78@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7180-8769>.

İdrak fiillerinden en çok sayıda kullanılanlar; Niyet, istek, heves, tasarlama, arzu etme: 12, Bilme ve tanıma: 6, Düşünme: 6, Karar verme, anlaşma: 4.

İdrak fiillerinden en az sayıda kullanılanlar: Açıklama, anlatma; Anlama; Hayal etme: 2'şer, Akıl- akılsızlık; Dikkat-ehemmiyet, Öğrenme, Öğüt verme- öğüt alma: 3'er; Öğretme ve hatırlama: 1'er tane kullanılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Lisânü't-Tayr, İdrak Fiilleri, Birleşik Fiiller, Mental Fiiller.

Abstract

Mental verbs are the verbs that express our perceptions, feelings and cognitives. These verbs are verbs related to the mind. Mental verbs are divided into three types as perception, cognition and emotion verbs. In this study, verbal verbs (cognitive verbs) which are a group of mental verbs are examined. As a mental process which includes a process and a result, cognition is an attempt to signify and to comprehend. Concepts such as thinking, deciding, understanding, knowing, wanting are concepts that are evaluated in the process of cognitive. The verbs of comprehension are also considered as information-based verbs.

The aim of this study is to try to evaluate the verbs identified in the Lisânü't- Tayr which is the work of Chagatai Turkish period, within the framework of cognitive verbs from mental verbs and to examine the verbs from the etymological perspective.

In this study, Lisânü't- Tayr, which belongs to the period of Chagatai Turkish, was scanned. A total of forty-eight (forty eight) cognitive verbs were determined in the Lisânü't- Tayr.

The verb formed by thirty seven noun + auxiliary actions, six verbs in the root state, one the verb with the production suffix, and the two formula meaning gained verbs regular combined verbs. Most of the verbs used in comprehension; Expressions of intent, desire, enthusiasm, design, desire: twelve, Expressing knowledge and understanding: six, Expressing thinking: six, Decision-making, Expression of agreement: four. The least number of used verbs: Explanation, expressing narratives; verbs who express understanding; verbs who express imagination: two, verbs who express reason-wit; verbs expressing attention, learning expresses, verbs expressing give advice - take advice: three; teaching and remembering: one used.

Keywords: Lisânü't-Tayr, Cognitive Verbs, Combined Verbs, Mental Verbs.

Giriş

Dilde, gönderimde bulunulan nesne, olay, kavram ve eylemleri ifade eden sözcükleri algılama, anlama ve anlamlandırma önemlidir. Anlam bilimi içerisinde incelenen mental fiiller, algılarımızı, duygularımızı, idraklerimizi ifade eden zihinle ilgili fiillerdir. Öncelikle ruh bilimcilerin inceleme alanına konu olmuş olan bu fiiller, daha sonra dil bilimcilerin de merakını cezbetmiş ve bu konuda dilbilim alanında yapılan çalışmalar hız kazanmıştır.

“Mental fiiller, anlambilim temelinde incelenmiştir. Anlambilimin seçkin bir tanımı İşaret Bilimi (Semiotics) tarafından yapılmıştır. 1940’larda Danimarkalı dil bilimci Louis Trolle Hjelmslev tarafından kurulan İşaret Biliminin önemli isimlerinden biri olan Amerikalı filozof Charles Peirce (1931), bütün insan bilgisini işaret fikrine indirgemiş ve üç tip işaret teşhis etmiştir: indeks (gönderimde bulunduğu nesne veya kavramlarla nedensel bir ilişki taşıyan bir işaret), ikon (gönderimde bulunduğu nesne veya kavramlarla benzerlik ilişkisi taşıyan bir işaret) ve sembol (gönderimde bulunduğu nesne veya kavramlarla yalnızca geleneksel bir ilişkisi olan bir işaret)” (Yaylagül, 2005: s.18)

“Mental fiiller, dilbilimcilerden çok ruh bilimcilerin inceleme alanı içinde yer almıştır. Bununla birlikte, çocuk dil kazanımı üzerine yapılan çalışmalardan birçoğu çocukların nesne, olay ve eylemleri gösteren kelimeleri ilk ne zaman öğrenmeye ve kullanmaya başladıklarını incelemeye yöneliktir. Kognitif fiiller olarak bilinen fiillerin kazanımı üzerine yapılan çalışmalar daha azdır. Son zamanlarda daha büyük çocuklarla yetişkinlerin bu kelimeleri nasıl anladıkları üzerine yapılmış araştırmalar da görülmektedir.” (Astington ve Olson, 1990; Schwanenflugel, Fabricius ve Alexander, 1994a, akt. Yaylagül, 2005: s.22).

Mental fiiller, “hatırlama, fark etme, algılama, bilme, ümit etme, ummak, istemek, niyet etmek, inanmak, hoşlanmak gibi durumları ifade eden durumlar” olarak ifade edilir. Mental fiiller, alternatif olarak psikolojik fiiller diye de adlandırılabilir.”(William, 2009: s.37)

Şahin (2012: s.45), mental süreçlerin ilk aşamasının dil süreçlerinin işlevi gibi algılama ile başladığını, algılamanın; bilgileri beyindeki dil merkezine ulaştırma görevli olduğunu, algıların anlamlandırılması ve yorumlanması mental sürecin ikinci aşaması olarak değerlendirildiğini; anlamlama sürecinden sonra tepki veya kendini ifade etme sürecinin başladığını ve bu sürecin üçüncü ve son aşama olduğunu belirtir.

Bir mental süreç sonucu ortaya çıkan idrakle, algılamayla, duygularla ilgili fiillere mental fiil “zihin fiili” denir. Zihin fiilleri, idrakle, algıyla, duygularla ilgilidir. Zihin fiilleri, birçok bilişsel süreci içerir. Duygu, algılama, idrak bir mental süreç sonucunda oluşur. Bu sürecin başlaması ve etkileri de kişiden kişiye göre değişir (Şahin, 2012: s.45-46). Mental fiillerin bir grubunu teşkil eden idrak fiilleri, daha çok “cognitive verb” (idrak fiilleri) başlığı altında incelenmiştir. Kognitif fiilleri (idrak fiilleri) çalışmak, kognitif fiillerin kazanımını zihin kuramının gelişmesiyle ilgili olduğu için önemlidir (Şahin, 2012: s.52).

Yaylagül, (2005: s.35-43), idrak fiillerini, “Anı ve Uslamlama Fiilleri” başlığı altında inceler. Anı fiillerinin bellekle ilgili olduğunu, duyma yoluyla elde edilenlerin zihinde yerleşmesi, saklanması ve daha ileri uslamlama için çağrılmasını ifade eden eylemlerin de anı ve uslamlama fiilleri olarak değerlendirileceğini ifade eder. Sakın- (düşünmek), ö- (düşünmek), yanıl- (yanılmak) gibi fiilleri örnek olarak verir.

Kuliev (1998: s.38-41), idrak fiillerini, düşünme sürecini anlatan fiiller (oylan- “düşün-“, hatırına gel-) ve düşünme faaliyetinin sonucunu anlatan fiiller (san-, inan- “inanmak”, anla- “anlamak”, yanılış- “yanılmak”, yadsı- “inkâr etmek”, bil- “bilmek”, tanı- “tanımak”) olarak iki başlıkta değerlendirir.

Çalışmada Çağatay Türkçesi dönemine ait Ali Şir Nevâyî'nin Lisânü't-Tayr adlı eseri taranmıştır.

“Lisânü't- Tayr, büyük İran şairi Şeyh Feridüddin-i Attar'ın Mantıku't-Tayr adlı eserine naziredir. Nevâyî, her ne kadar terceme kelimesini kullanıyorsa da bu eseri olduğu gibi aktarmamış, gereksiz bulduğu bazı bölümleri bırakmış, yeni öyküler eklemiş, eserin işlenişinde baştan sona kendi kişiliğinin ve çağının damgasını vurmuştur. Nevâyî, ömrünün son yıllarında yazdığı ve Hüseyin Baykara'ya takdim ettiği bu eserinde sanatının doruğuna çıkmıştır. Lisânü't- Tayr'ın yazılış tarihi eserde belirtildiği üzere 1498/99'a tekabül etmektedir. Eserin konusu tasavvuf düşüncesinin temeli olan, Tanrı'nın kişide belirmesidir. Nevâyî bu eseri yazmaktaki amacını, asla, başlangıca dönüş olduğunu, bunun için de yok olmak (tasavvuf anlayışına göre fenâfillâh) gerektiğini, bu yüzden eserinde Fanî mahlasını kullandığını belirtir. İkinci sebep olarak da, Attar'ın yedi vadi ortaya koyuşu, bunlardan sonuncusunun fena vadisi oluşu gösterilmektedir. Lisânü't-Tayr'ın Türkiye kitaplıklarında her ikisi de Külliyyat içerisinde bulunan iki nüsha bilinmektedir. A nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Kitapları No: 4056'da kayıtlıdır. B nüshası Topkapı Revan Kitaplığı No: 808'de kayıtlı külliyyattadır. Yine Leningrad El Yazmaları Kütüphanesinde, Tacikistan SSR Fenler Akademisi Şark El Yazmaları bölümünde Sovyetler Birliğinin çeşitli kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır. Nevâyî, Attar'ın eserini olduğu gibi çevirmeyerek onda istediği gibi değişiklikler yapmış, birtakım hikâyeleri almamıştır. Attar'ın sözünü ettiği on altı kuştan Gülşehri'nin seçtiği sekiz kuşu alıp bunlara altı kuş daha ekleyerek bu sayıyı on dörde

çıkarmış esere yeni bir plan ve farklı bir yorum katmıştır. Ayrıca bu eser, Nevayî'nin çocukluğundan beri yazmayı tasarladığı, uzun yıllar boyunca kafasında olgunlaştırdığı bir eserdir. Çünkü bu eser, çocukken elinden bırakmadığı, sürekli okuyup ezber ettiği Mantıku't-Tayr' nazire niteliğinde bir eserdir (Canpolat, 1995: s.2-12).

Bu eser üzerinde inceleme yapmamın sebebi; yazarın çocukluğundan beri elinden bırakmadığı, yalnız kaldığında sürekli okuduğu, Türkçeye çevirmek istediği Mantıku't-Tayr'a nazire niteliği taşıması ve uzun yıllar kafasında olgunlaştırıp yazdığı bu eserin sanatının doruğa çıktığı bir çalışma olmasından dolayıdır. Bu yönüyle eser, mental fiiller çerçevesinde anlamaya ve anlamlandırılmaya çalışıldı.

Çalışmanın kaynağını oluşturan Lisânü't Tayr adlı eserde idrak fiilleri, on üç başlık altında incelenmiştir. Bu çalışmada, Savaş Şahin, Kuliev, Yaylagül'ün mental fiiller konusunda yaptığı çalışmalardaki tasnif göz önünde bulundurularak değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı, Lisânü't- Tayr'da tespit edilen idrak fiillerini yapı açısından değerlendirmek ve etimolojik açıdan incelemektir.

Çalışmada tespit edilen örnekler ve bu örneklere ilişkin tasnifler şöyledir:

1. Açıklama-Anlatma İfade Edenler

1.1. Birleşik Fiiller

1.1.1. İsim + yardımcı eylemle oluşan birleşik fiiller

şerh kıl - : anlatmak, açıklamak. (< şerh “Arapça kökenli bir kelimedir. Açma, ayırma, açıklama.” OTAL 2016: 1157)

Şerh kıldı çün Resullu'llâh bu râz

Şâdlıg eşkin töküp sâhib-niyâz (LT LXXIX- 1474/ 121)

(Yakarış sahibi neşe gözyaşını döküp Resûlullah için bu sırrı açıkladı.)

ta' rif eyle - : anlatmak, etraflı bir şekilde açıklamak. (< ta' rif “Arapça kökenli bir kelimedir. Etrafiyla anlatma, anlatılma; etrafiyla bildirme, bildirilme.” OTAL 2016: 1206)

Çün bu yanlıg anı *tâ' rif eyledi*

İl du'âsın aña teklif eyledi (LT CXXVIII-2222/ 177)

(Onu böyle tarif eylediği için yabancı duasını ona teklif etti.)

2. Akıl- Akılsızlık İfade Edenler

2.1. Birleşik Fiiller

2.1.1. Anlamca kaynaşmış, deyimleşmiş birleşik fiiller

‘**aql it** - : yerinde ve uygun davranmak, herhangi bir önlem veya çareyi zamanında düşünmek. (< aql “akıl, us.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 26)

Çanı ‘*akl itkünçe* iş tedbirini

Çılguçâ vîrân köjül ta‘bîrini (LT LXXIX-1179/ 101)

(Hani iş tedbirini akıl edince viran gönül ifadesini kılınca...)

bî-hûş eyle - : akılsız olmak, akılı başında olmamak. (< bî- hûş “Farsça kökenli bir kelimedir. Şaşkın, sersem, deli.” OTAL 2016: 115)

Zerğ ile şeyh özni *bî-hûş eyledi*

Nüktedin ağzını hâmûş eyledi (LT LXXIX- 1271/107)

(İkiyüzlülük ile şeyh kendini akılsız hâle getirdi. Şakadan ağzını susturdu.)

hûş it - : akıl etmek, düşünmek. (< hûş “Farsça kökenli bir kelimedir. Akıl; fikir; şuur.” OTAL 2016: 442)

İl ni *hûş itkey* tama‘ divânedin

Ya edeb sevdâ bile efsânedin (LT LXXIX- 1300/109)

(Yabancı açgözlü deliliğinden nasıl akıllı olacaksa edeb de sevdâ ile efsânenen akıl edecek.)

3. Anlama İfade Edenler

3.1. Fiiller

3.1.1. Kök Hâlinde Olanlar

bil - : bilmek, anlamak. (< bil - “bir şeyi anlamış ve öğrenmiş bulunmak, tanımak.” TTSKBS 2011: 144, EDPT 1972: 330-331, TETTL 2016: 703)

Barça ‘âlem kuşlarının şüreti

*Bilgi*l anıñ sâye-i pür-hikmeti (LT LXXXV-982/ 87)

(Bütün âlem kuşlarının şekli onun hikmet dolu gölgesini bil.)

Mîn didim hâlimni imdi siz *bilin*

Öltürün yâ hod ‘ilâcımni kılığ (LT CLX- 2865/223)

(Ben hâlimi şimdi siz bilin, dedim. Ya öldürün ya da kendi ilacımı verin.)

ağla - : anlamak. (< *āğ “düşünce, idrak, anlayış” +la- “anlamak, idrak etmek.” TTSKBS 2011: 71, EDPT 1972: 399, TETTL 2016: 399)

Ağlaman özni ki ol yan kitke-min

Özge kuşlar dik bu yol kaç' itke-min (LT XXXIII- 584/57)

(Kendini anlamam ki o tarafa gideyim. Başka kuşlar gibi bu yolu bitireceğim.)

Didi miñ menzil mesâfet *añlagıl*

Barçasıda derd ü âfet *añlagıl* (LT CLXV-3062/236)

(Bin menzil mesafeyi anla dedi. Hepsinin de dert ve belasını anla.)

4. Bilme -Tanıma İfade Edenler

4.1. Fiiller

4.1.1. Kök Hâlinde Olanlar

bil - : bilmek. (< bil- “bir şeyi anlamış ve öğrenmiş bulunmak.” TTSKBS 2011: 144, EDPT 1972: 330-331, TETTL 2016: 703)

Anı a' zañızda kan yañlıg *biliñ*

Cism ihyâsıda cân yañlıg *biliñ* (LT XVII- 372/41)

(Onu kolunuzda kan gibi bilin. Vücudun dirilmesinde can gibi bilin.)

Tâ *bilip* özni şatıklıg körmegen

Renc zehridin açığıg körmegen (LT XXXIII-582/57)

(Kendini bilip sert görmeyen, sıkıntı zehrinden acılık görmeyen...)

tanı - : 1. tanımak. (< tanı- “Daha önce görülen, bilinen bir kimse veya şeyle karşılaştığında, bunun kim veya ne olduğunu hatırlamak.” TTSKBS 2011: 856 < * ta-n-ı-; tanu-/ tanı- “fikir vermek, öne sürmek, tavsiye etmek, görüşmek.” EDPT 1972: 516)

Tanımay ol hayldın kaytardı yüz

Kıldı yüz ol yan ki ol hayl-i toñuz (LT LXXIX- 1446/119)

(Tanımayarak o sürüden yüz çevirdi. O domuz sürüsünü o tarafa ki dönderdi.)

2. saymak. (LT L- 745/69)

Tanımay ħar-mühreni firûzedin

Fârig itti nefsnı deryûzedin (LT L- 745/69)

(Katrı boncuğunu mavilikten bilmeyerek, nefsinı dilencilikten vazgeçirdi.)

4. 2. Birleşik Fiiller

4.2.1. İsim + yardımcı eylemle oluşanlar

âşinâ bol - : tanımak, tanıdık olmak. (< âşinâ “bildik, tanıdık.” Farsça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 52)

Tab^ç ol sözlerge bolgaç âşinâ

Kılmadı meyl özge sözlerge yana (LT CLXXXIX- 3483/267)

(Tabiat o sözlere tanıdık olacak. Başka sözlere yine meyletmedi.)

âşinâ kıl - : tanıdık olmak.

Âşinâ sözler bile ol pîş-vâ

Kıldı ol bîgânelerni *âşinâ* (LT LXXVII- 1028/91)

(O başkan tanıdık sözler ile o yabancıları tanıdı.)

Anda yitkür sûz ile derd ü fenâ

İster olsañ özni *kılmak âşinâ* (LT CXLV- 2402/ 190)

(Kendini tanıtmak istersen ateş ile dert ve yokluğu oraya yetiştir.)

ma^çlûm ol - : bilmek. (< ma^çlûm “bilinen, belli.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 667)

Mest-i lâ-ya^ç kıl idi tün ü kün

Kim ni kün malûm olur irdi ni tün (LT LXXIX- 1358/113)

(Gece ve gündüz dalgın sarhoştu ki ne geceyi ne gündüzü bilirdi.)

ma^çlum eyle - : bilmek.

Ol biri kim mess-i hortûm eyledi

Ejdehâ endâmı *malûm eyledi* (LT CLIV-2663/209)

(O biri ki hortum meydana geldi. Ejderha cismi bilinirdi.)

5. Dikkat Etme-Ehemmiyet İfade Edenler

5.1. Birleşik Fiiller

5.1.1. İsim + yardımcı eylemle oluşanlar

dikkat eyle - : dikkat etmek. (< dikkat “dakiklik, incelik, doğruluk, ehemmiyet vermek.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 210)

Kim bu *dikkat eyleben* zâhir maña

Gâyibimni eylediñ hâzır maña (LT CXXXI- 2275/181)

(Görünüşte bana dikkat eyleyerek görünmeyeni bana görünür ettin.)

iẖtimâm kıl - : dikkatle, gayretle çalışmak, özenle iş görmek. (< ihtimâm “dikkatle, gayretle çalışma, özenle iş görme.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 483)

Her kim öz fennide *kılsun ihtimâm*

Hırfesidin eylesün bir iş tamâm (LT CXLVI-2432 /192)

(Her kim kendi ilminde gayretle çalışsın. İşinden bir iş tamamlasın.)

iẖtimâm eyle - : dikkat, gayret, özen göstermek.

Hâsılâ ol şeẖr ilidin hâs u âm

Öz işige her bir *eylep ihtimâm* (LT CXLVI-2449/194)

(Sonuçta o şeẖr elinden çer çöp, kendi işine her biri özen göstererek...)

6. Düşünme İfade Edenler

6.1. Birleşik Fiiller

6.1.1. İsim + yardımcı eylemle oluşanlar

feẖm eyle - : düşünmek. (< feẖm “anlama, anlayış; zeki, akıllı.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 291)

Ol azîmetde tapıp bazı fütür

Fehm eylep ol teveccühde kusûr (LT XXXII- 564/56)

(O gidişte bazı gevşeklikler bulup, o yönelişte eksikliği düşünerek...)

feẖm it - : düşünmek.

Sin çü *feẖm ittiñ* ki kimge sâye-sin

Öz yakîniñde kavî sermâyesin (LT LXXV/987)

(Sen düşündün ki kime gölgesin. Kendi kesinliğinde sağlam sermayesin.)

Barçası feẖm itti ki bu müşkil iş

Ol cemâ' at lâyıkı irmes imiş (LT CLXV-3069/237)

(Hepsi bu zor işi düşündü ki o cemaate layık değilmiş.)

feẖm kıl - : düşünmek.

Bu imiş avval zuhûrınıñ işi

Mundın artuk *fehm kalmaydur* kişi (LT XIX- 421/45)

(Önce görünen iş buymuş. Kişi bundan çok düşünmeyecektir.)

fehm ol - : düşünmek.

Ni hayâ fehm oldı sinde ni edeb

Sin ‘ acab digen sözüñ sindin ‘ acab (LT LXXIX- 1285/108)

(Sende ne utanma ne edep düşündü. Sen acayip, sözün senden acayip diyen...)

fıkr it - : fikir etmek. (< fıkr “fikir, düşünce, idrâk, zihin, maksat.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 305).

Kim nidin hâlî ikin âyâ bu yol

Fıkr itip mundak cevâbın birdi ol (LT LXXXI -1602/130)

(Acaba bu yol neden boş iken o, bunun gibi düşünerek cevabını verdi.)

Niçe fıkr itti hakîm-i bî-nazîr

Körmedi ol iş devâsıdın güzîr (LT CX-1987/159)

(O iş devasından çare görmedi. Eşsiz hâkim nasıl fikretti.)

tasavvur eyle - : zihinde şekillendirme, göz önüne getirme. (< tasavvur “zihinde şekillendirme; göz önüne getirme; istek, arzu.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 1209)

Hîçlik birle tehevür eylegen

Özni mevcûdi *tasavvur eylegen* (LT CLXV-3122/240)

(Yokluk ile öfkelenen, kendi varlığını düşünen...)

7. Hatırlama İfade Edenler

7.1. Birleşik Fiiller

7.1.1. İsim +yardımcı eylemle oluşanlar

yâd kıl - : hatırlamak, anmak. (< yâd “hatırlama, anma; hatır, gönül.” Farsça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 1345)

Özni anıñ yâdıga mu‘ tâd kıl

Şâdlıg ister sin anı *yâd kıl* (LT CXXXIX- 2355/ 187)

(Kendini onu hatırlamaya alıştı. Neşelenmek istersen, onu hatırla.)

8. Hayal Etme İfade Edenler

8.1. Birleşik Fiiller**8.1.1. İsim + yardımcı eylemle oluşanlar**

hayâl eyle - : hayal eylemek, hayal etmek. (< hayâl “İnsanın kafasında tasarlayıp canlandığı şey.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 398)

Geh *hayâl eylep* ki kaplan başını

Yançay atıp mekr ü udvân taşını (LT LVI -811/ 74)

(Bazen kaplan başını hayal eyleyerek hile ve düşmanlık taşını atıp örseleyeyim.)

Könlide mundak *hayâl eylep* haúîm

Kim Sikenderge anı kılğay nedim (LT CX-1972/158)

(Gönlünde bunun gibi bilgini hayal eyleyerek ki İskender' e onu sohbet arkadaşısı edecek.)

hayâl it - : hayal etmek.

İşret esbâbı barı tayyâr aña

Ni hayâl itseñ yüz ol mikdâr aña (LT CXVI- 2075/165)

(İçmenin bütün sebepleri ona uçmak. Ne kadar çok hayal etsen o kadar ona ulaşırısın.)

9. Karar Verme-Anlaşma İfade Edenler**9.1. Birleşik Fiiller****9.1.1. İsim + yardımcı eylemle oluşanlar**

hükm kıl - : karar vermek. (< hüküm “hüküm, emir, hükme ait.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 446)

Her ni kâmuñdur kuluñ-min *hükm kıl*

Kılmasam katlimdin ol dem söz digil (LT LXXIX-1386/115)

(Kulunum, her ne isteğin varsa emret. O an katlimden söz etmezsem, söyle.)

ķarar bir - : karar vermek. (< ķarar “devamlılık, süreklilik, tahmin, tam ölçü.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 563)

Kaysı yirde kim dise *birgil ķarâr*

Def kıl köñlidin anıñ ıztırâr (LT CXIII-2049/ 163)

(Hangi yerde dese ki karar ver. Gönlünden onun çaresizliğini def et.)

karar tut - : karar vermek.

Ol belâlar birle ölmek hâr u zâr

Künc *tutmak* düşmen ilgide *karâr* (LT LXIV- 886/80)

(Düşman memleketinde bir yere (köşeye) karar vermek, o belalar ile hâkir ve inleyici ölmek.)

Tün ü kün âşüfte vü dîvâne-vâr

Tuttlar şeh bâğı devrinde *karâr* (LT CXLVI-2426/192)

(Gece ve gündüz gönlü perişan ve deli. Şah bağı zamanında karar verdiler.)

kabul it - : kabul etmek. (< kabul “alma, içeri alma, râzı olma, alıp kullanma.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 549.)

Terk eylep küfr dîn *itkil kabûl*

Deyrdin kit Kabega kılğıl nüzûl (LT LXXIX- 1379/115)

(Küfrü terk ederek dini kabul et. Dünyadan git, Kâbe’ye in, var.)

10. Niyet, İstek, Heves, Tasarlama, Arzu Etme İfade Edenler

10.1. Fiiller

10.1.1. Kök Hâlinde Olanlar

iste - : istemek. (iste - “aramak, istemek” < *îz +tä- /îz + de- “aramak, araştırmak, izlemek, istemek, arkasına düşmek.” TTSKBS 2011: 440, TETTL 2016: 647-648)

Her gürûh irdi özige çün azîz

İstedi barça şeh-i sahib-temîz (LT XIV- 312/37)

(Her cemaat kendine azizdi. Hepsi temizlik sahibi şâh istedi.)

Bazı allığa kilip-tür müşkilât

Kim siniñ reyinğdin *isterler* necât (LT XXXII-569/56)

(Bazen önüne zorluklar gelmiştir. Ki senin oyundan yardım isterler.)

10.2. Birleşik Fiiller

10.2.1. İsim + yardımcı eylemle oluşanlar

ârzû eyle - : istemek. (< ârzû “istek, heves.” Farsça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 45)

Her zamân ol tüşni *eylep ârzû*

Közdin iltip irdi lîk uykunı su (LT CLX-2823/220)

(Her zaman o rüyayı arzu eyleyerek lâkin su, gözden uykuyu göndermişti.)

‘**azm eyle** - : istemek. (< ‘azm “kasıt, niyet, karar.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 66)

Biri dip kim yüzlenip sahrâ sarı

Vakttur *azm eyleseñ* Bathâ sarı (LXXIX- 1213/104)

(Biri diyerek sahra tarafına yönelip, Batha tarafını istesen vakittir.)

Mekke seyrin allıda cezm eyledi

Ka‘be-i İslânga ‘*azm eyledi* (LT CXXVIII- 2212/176)

(Mekke yolculuğu önünde karar verdi. İslam’ın Kâbesine niyet etti.)

‘**azm kıl** - : istemek.

İr iseñ Kâf-ı bekâga *azm kıl*

Evcide bir şâh vaslı *istegil* (LT CVI- 1917/154)

(Er isen ebedî Kâf dağımı iste. Yücelikte bir şâh kavuşması iste.)

‘**garaz ol** - : istek, hedef olmak. (< garaz “ hedef, gaye, maksat, meyil, istek.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 319).

Ni inâd olay ni kibr anda garaz

Cuz mahabbet kim aña yoktur ivaz (LT CXXX- 2242/ 178)

(Orada ne inat ne kibir ne amaç var. Bir kısım sevgi ki ona karşılık yoktur.)

‘**murâd bir** - : isteğini vermek. (< murâd “arzu, istek, dilek, maksat.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 797)

Min çü vaslıñ birle tapmış-min güşâd

Bu taleb ehliga hem birgil murâd (LT CXLIII- 2386/ 189)

(Ben kavuşma ile açılmışım. Bu istek ehline hem istek ver.)

‘**nasîb it** - : kısmet etmek, istemek. (< nasîb “pay, hisse, birinin elde edebildiği şey.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 947)

Kimge bu ölmek *nasîb itse* Hudâ

Yüz tümen cân beyle ölmekke fidâ (LT CLII-2622/ 206)

(Allah kime bu ölümü nasip etse, yüz bin can böyle ölmeye feda.)

nasîb kıl - : kısmet etmek, istemek.

Hayretîdür asru bî-pâyân acîb

Kimsege *kılma* munı yâ Rab *nasib*

(Sonsuz acayip şaşkınlıktır. Yâ Râb bunu kimseye nasip etme.)

râgîb dur - : istekli olmak. (< râgîb “istekli, isteyen, rağbet eden.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 1020)

Lîk çün nâdânlığın gâlib durur

Nefs mundak yâvega *râgîb durur* (LT LV- 803/ 74)

(Lakin bilmezliğin üstündür. Nefs bunun gibi saçma sapan söze isteklidir.)

taleb eyle - : istemek. (< talep “isteme, istenme, dileme; istek.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 1200)

Kim ilâhî her ni halk *eyle taleb*

Min tapıp-min çıkmeyin renc ü ta’ab (LT CXLIII- 2383/189)

(Ey Allah’ım, halk her ne ister. Ben bulmuşum, sıkıntı ve eziyet çekmeyin.)

taleb it - : istemek.

‘Âsî ümmet cürmin *itkünçe taleb*

İltimâs itse idi şâh-ı ‘arab (LT CLVIII- 2765/216)

(Âsî ümmet suçunu isteyince, Arap şâhı kayırmacılık yapsaydı.)

10.2.2. Kurallı Birleşik Fiiller

murâd tapa al - : isteği gerçekleşmek.

Bir bu kim köymey aña yitmes güşâd

Bolmagunça kül *tapa almas murâd* (LT CLXIV-3049/235)

(Bir bu ki yanmayarak ona açılma ulaşmaz. Kül olmayınca isteği gerçekleşmez.)

11. Öğrenme İfade Edenler

11.1. Fiiller

11.1.1. Kök Hâlinde Olanlar

bil - : öğrenmek. (< bil- “bir şeyi anlamış ve öğrenmiş bulunmak.” TTTSKBS 2011: 144; EDPT 1972: 330-331, TETTL 2016: 703)

Her kişide bolsa âyîn-i hired

Beyle *bildik* ki ezeldin tâ ebed (LT CLXI-2974/ 230)

(Her kişide akıl töreni olsa ta ezelden ebede böyle öğrendik.)

11.1.2. Yapım eki alanlar

örge- : öğrenmek. (< *ög “akıl, zihin, hatır” -re -n- “alıştırmak, eğitmek, ehlileşmek.” TTSKBS 2011: 653; EDPT 1972: 114)

Kim bu gülşen içre çün kıldı zuhûr

Gûyî andın nutk örgendi tuyûr (LT CLXXIII-3282/252)

(Ki gül bahçesi içinde göründü. Kuşlar ondan söylemeyi, konuşmayı öğrendi.)

11.2. Birleşik Fiiller

11.2.1. İsim + yardımcı eylemle oluşanlar

âgâh bol - : haberli olmak. (< âgâh “haberli, bilgili, uyanık.” Farsça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 14)

Sordılar ashâb u âgâh boldılar

Barı ol reh-revga hem-râh boldılar (LT LXXIX- 1479/121)

(Ashabı sordular ve haberdar oldular. Bütün o yolcuya yol arkadaşı oldular.)

12. Öğretme İfade Edenler

12.1. Birleşik Fiiller

12.1.1. İsim + yardımcı eylemle oluşanlar

örgetip ir- : öğretmek. (< *ög “akıl, zihin, hatır” -re -t- “alıştırmak, eğitmek, ehlileşmek.” TTSKBS 2011: 653; EDPT 1972: 114)

Kûhiyî tag içre bir ayıg tutup

Örgetip *irdi* anı köp kan yutup (LT LVI-804/ 74)

(Dağlı dağ içinde bir ayı tutup çok kan yutup onu öğretmişti.)

13. Öğüt Verme- Öğüt Alma İfade Edenler

13.1. Birleşik Fiiller

13.1.1. İsim + yardımcı eylemle oluşanlar

‘**akl al** - : danışmak, görüş almak. (< ‘aql “akıl, us.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 26)

Işk kim zâr u zebûn itmiş mini

Akl alıp mahz-ı cünûn itmiş mini (LT LXXIX-1299/109)

(Aşk ki beni inleyici ve aciz etmiş. Benim aklımı alıp saf deli etmiş.)

pend bir - : nasihat vermek. (LT LXXIX -1191/102)(< pend “nasihat, öğüt.” Farsça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 1004)

Boluban cem ol gürûh-ı müstemend

Şeyhga her bir birip bir nevd pend (LXXIX -1191/102)

(O hüzünlü topluluk toplanarak, Şeyh’e her biri bir yeni nasihat vererek...)

Birdi istep köp nasîhât birle pend

Bolmadı pend ol belâga sûd-mend (LT CX-1985/ 159)

(Çok nasihat ile öğüdü isteyerek verdi. O belaya faydalı nasihat olmadı.)

nasîhat kıl - : nasihat etmek. (< nasîhat “öğüt.” Arapça kökenli bir kelimedir. OTAL 2016: 947)

Köp *nasîhat kıldılar* erbâb-ı dîn

Kim bu irmes şive-i ehl-i yakîn (LT CLVII-2753/215)

(Din sahiplerine çok nasihat ettiler. Ki doğruluk ehlinin konuşması bu de-
ğil.)

Sonuç

1. Lisanü’t- Tayr’da toplamda kırk sekiz (48) idrak fiili tespit edilmiştir. İsim + yardımcı eylemle oluşan 37 tane fiil, kök hâlinde 6 tane fiil, 1 tane yapım eki almış fiil, 3 tane deyimleşmiş fiil, 1 tane kurallı birleşik fiil tespit edilmiştir. İdrak fiillerinden yapı bakımından en fazla birleşik fiillerin (41 tane) kullanıldığı görülmektedir.

2. İdrak fiillerinden en çok sayıda kullanılanlar; Niyet, istek, heves, tasarlama, arzu etme ifade edenler: 12, Bilme ve tanıma ifade edenler: 6, Düşünme ifade edenler: 6, Karar verme, anlaşma ifade edenler: 4.

3. İdrak fiillerinden en az sayıda kullanılanlar: Açıklama, anlatma ifade edenler; Anlama ifade edenler; Hayal etme ifade edenler: 2’şer tane; Akıl- akılsızlık ifade edenler, Dikkat-ehemmiyet ifade edenler, Öğrenme İfade edenler, Öğüt

verme-, öğüt alma ifade edenler: 3'er tane; Öğretme ve Hatırlama ifade edenler: 1'er tane kullanıldığı tespit edilmiştir.

4. Açıklama ve anlatma ifade eden fiillerin birleşik fiil olarak ve yabancı kökenli sözcüklerle kurulduğu görülmektedir: şerh kıl-, tarif eyle- .

5. Akıl ve akılsızlık ifade eden fiillerin yabancı kökenli ve anlamca deyimleşmiş birleşik fiil olarak kullanıldığı görülmektedir: akl it-, bî- hûş eyle-, hûş it- .

6. Anlama ifade eden kök hâlinde fiillerin Türkçe kökenli olduğu görülmektedir: bil- ve anla- .

7. Bilme ve tanıma ifade eden kök hâlinde fiillerin Türkçe kökenli olduğu; bil-, tanı-; birleşik fiil kullanımında olanların yabancı asıllı olduğu görülmektedir: âşinâ bol-, âşinâ kıl-, ma' lûm ol-, ma' lûm eyle-.

8. Dikkat, ehemmiyet ifade edenlerin yabancı asıllı kelimelerle kurulan birleşik fiil yapısında olduğu görülmektedir: dikkat eyle-, ihtimâm kıl-, ihtimâm eyle-.

9. Düşünme ifade edenlerin yabancı asıllı kelimelerle kurulan birleşik fiil yapısında olduğu görülmektedir: fehm eyle-, fehm it-, fehm kıl-, fehm ol-, fikr it-, tasavvur eyle- .

10. Hatırlama ifade eden fiillerin birleşik fiil yapısında yabancı asıllı kelimeyle kurulduğu görülmektedir: yâd kıl-.

11. Hayal etme ifade eden fiillerin birleşik fiil yapısında yabancı kökenli kelimeyle kurulmuş olduğu görülmektedir: hayal eyle-, hayal it- .

12. Karar verme, anlaşma ifade eden fiillerin birleşik fiil yapısında ve yabancı kökenli kelimeyle kurulduğu görülmektedir: hüküm kıl-, karar tut-, karar bir-, kabul it- .

13. Niyet, istek, heves, arzu etme, tasarlama ifade eden fiillerin kök hâlinde olan fiilin Türkçe kökenli olduğu, iste-; birleşik fiil yapısında olanların yabancı asıllı kelimeyle kurulduğu görülmektedir: arzu eyle-, azm kıl-, azm eyle-, garaz ol-, murad bir-, nasip it-, nasib kıl-, taleb eyle-, taleb it-, kurallı birleşik fiil olarak murad tapa al-.

14. Öğrenme ifade eden kök hâlindeki bil- fiili ile yapım eki alan örgen- fiilinin Türkçe kökenli olduğu, birleşik fiilin yabancı asıllı kelimeyle kurulduğu görülmektedir: âgâh bol-.

15. Öğretme ifade eden fiilin birleşik fiil yapısında ve Türkçe kökenli olduğu görülmektedir: örgetip ir- .

16. Öğüt verme, öğüt alma ifade eden fiillerin birleşik fiil yapısında ve yabancı kökenli olduğu görülmektedir: akl al-, pend bir-, nasihat kıl- .

17. Bu eser, tasavvuf düşüncesinin temeli olan Tanrı'nın kişide belirmesini anlatmaktadır. Tasavvuf ilkeleri de basit öyküler şeklinde anlatılmaktadır. Bu öyküler anlatılırken talep vadisi, aşk vadisi, marifet vadisi, istiğna vadisi, tevhid vadisi, hayret vadisi, fakr u fena vadisi gibi merhalelerden geçilir. Eserde bu bölümler ifade edilirken beyitlerde pek çok fiillere yer verilmiştir. Bu fiiller şöyledir: Bu dünyada kendini bilmek ve tanımak gerektiği; bil-, tanı- fiilleri ve aşinâ kıl- âşinâ bol- birleşik fiilleri; görüneni değil görünmeyen yâni gaybı bilmek gerektiğini ifade etmek için; dikkat eyle -, malum ol - birleşik fiilleri; ilme gayret etmek ve önem vermek gerektiği hususunda; ihtimâm kıl -, ihtimam eyle - birleşik fiilleri; Kâbe'ye ulaşmayı istemek için kabul it-, nasip it-, murad bir- ; sıkıntı ve eziyet çekerek isteğine ulaşmayı; murada tapa al- birleşik fiili; hakikate ulaşmak için yapılacak eylemlerden bahsederken, bil -, örgen - fiilleri ile talep et -, nasihat et - gibi birleşik fiilleri; doğru yola gitmek, bir dine bağlanmak, Kâbe'ye ulaşmak isteğini; nasip it -, nasip kıl -, azm kıl -, azm eyle- fiilleri ile ifade edildiği görülmektedir.

Tablo 1. İdrâk Fiillerinin Sayısal Veri Tablosu

İdrâk Fiilleri	Fiiller		Birleşik Fiiller			Toplam	
	Kök Hâlinde F.	Yapım Eki A.	İsim Yard. O.	+ E.	Anlamca Kaynaşmış, Deyim. B.F.		Kurallı B. F.
Açıklama-Anlatma İ.E.				2			2
Akıl- Akılsızlık İ.E					3		3
Anlama İ.E.	2						2
Bilme ve Tanıma İ.E.	2			4			6
Dikkât ve Ehemmiyet İ.E.				3			3

Düşünme İ.E.			6			6
Hatırlama İ.E.			1			1
Hayal Etme İ.E.			2			2
Karar Verme- Anlaşma İ.E.			4			4
Niyet, İstek, Heves, Tasarlama, Arzu Etme İ.E.	1		10		1	12
Öğrenme İ.E.	1	1	1			3
Öğretme İ.E.			1			1
Öğüt Verme - Öğüt Alma İ.E.			3			3
Toplam	6	1	37	3	1	48

KISALTMALAR

EDPT An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish

OTAL Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgât

TETTL Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati

TTSKBS Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü.

Kaynakça

- Canpolat, Mustafa. (1995). *Ali Şir Nevâyî- Lisânü't- Tayr*. Ankara: TDK Yay.
- Clauson, Sir Gerard.(1972).*An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford University, London.7.
- Çelik, Ülkü.(1996).*Alî Şîr Nevâyî- Leylî vü Mecnûn*. Ankara. TDK Yay.
- Devellioğlu, Ferit. (2016). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yay.
- Gülensoy, Tuncer. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Kuliev, G. K. (1998).*Semantika Glagola v Tyurkskih Yazıkah*. Baku: ELM.
- Şahin, Savaş. (2012). *Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller*. Doktora Tezi. Gazi Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü. Çağdaş Türk Lehçeleri ABD. Ankara.
- Şahin, Savaş. (2012).“Mental Fiil Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller”. *Teke Dergisi*. Sayı 1/4. s. 45-62.
- Tietze, Andreas. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*. Ankara: TÜBA Yay.
- William, Lycan G. and Jesse J. Prinz. (2009). *Mind and Cognition: An Antology*, Blackwell Publishing. 2nd edition. USA.
- Yaylagül, Özen. (2005). “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt 2, Sayı 1, s.17-51.